

MAKTAB BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARIDA MUSIQIY-ESTETIK TARBIYANI TAKOMILLASHTIRISHNING SAMARALI METODLARI

**Muxiddinova Maftunaxon
Muzaffar qizi**

QDU Musiqa ta'limi va san'at mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari, pedagogik shart-sharoitlari va amaliy metodlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning hissiy idroki, badiiy didi, ritmik sezgisi, ovoz madaniyati, tinglash kompetensiyasi va ijodiy tasavvuri shakllanadigan eng sezgir davr sifatida qaraladi. Shu sababli musiqa madaniyati darslari faqat qo'shiq kuylash yoki nazariy ma'lumot berish bilan cheklanmasdan, bolada go'zallikni his etish, milliy kuy-ohanglarni qadrlash, jamoaviy ijro madaniyatiga rioya qilish, sahna odobi, emotsional ifoda va estetik baholash ko'nikmalarini rivojlantiruvchi kompleks tarbiyaviy maydon sifatida tashkil etilishi zarurligi asoslanadi. Tadqiqotda musiqiy-estetik tarbiya samaradorligini oshirish uchun integrativ, faoliyatga yo'naltirilgan, milliy-madaniy, emotsional-refleksiv va ijodiy-improvizatsion metodlar tizimi taklif etiladi. Maqolada musiqani tinglash, vokal-xor mashqlari, ritmik harakat, milliy cholg'ular bilan tanishtirish, obrazli suhbat, musiqiy drammatizatsiya, interfaol o'yin, ijodiy topshiriq, refleksiv baholash kabi metodlarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik rivojlanishiga ta'siri yoritiladi. Natijada musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish o'quvchilarning badiiy idroki, madaniy xotirasi, emotsional barqarorligi, ijodiy faolligi va ijtimoiy-kommunikativ madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: musiqiy-estetik tarbiya, boshlang'ich sinf, musiqa madaniyati, estetik did, ijodiy faollik, ritmik sezgi, vokal-xor faoliyati, milliy musiqa, pedagogik metod, badiiy idrok.

Annotation: This article analyzes the theoretical, methodological and pedagogical foundations of improving musical-aesthetic education among primary school pupils. The primary education stage is considered a sensitive period in which a child's emotional perception, artistic taste, rhythmic sense, vocal culture, listening competence and creative imagination are formed. Therefore, music lessons should not be limited to singing or transmitting theoretical knowledge; rather, they should function as a complex educational environment that develops the ability to perceive beauty, appreciate national melodies, follow the culture of collective performance, observe stage etiquette, express emotions and evaluate artistic phenomena aesthetically. The study proposes a system of integrative, activity-based, national-cultural, emotional-

reflective and creative-improvisational methods to increase the effectiveness of musical-aesthetic education. The article highlights the pedagogical potential of music listening, vocal-choral exercises, rhythmic movement, introduction to national musical instruments, figurative conversation, musical dramatization, interactive games, creative tasks and reflective assessment. It is argued that improving musical-aesthetic education contributes to the development of pupils' artistic perception, cultural memory, emotional stability, creative activity and socio-communicative culture.

Keywords: musical-aesthetic education, primary school, music culture, aesthetic taste, creative activity, rhythmic sense, vocal-choral activity, national music, pedagogical method, artistic perception.

Аннотация: В данной статье научно анализируются теоретико-методологические основы, педагогические условия и эффективные методы совершенствования музыкально-эстетического воспитания учащихся начальных классов. Начальный этап школьного образования рассматривается как наиболее чувствительный период формирования эмоционального восприятия ребёнка, художественного вкуса, ритмического чувства, вокальной культуры, слушательской компетенции и творческого воображения. В связи с этим уроки музыкальной культуры не должны ограничиваться только пением или передачей теоретических сведений, а должны организовываться как комплексная воспитательная среда, развивающая способность чувствовать красоту, ценить национальные мелодии, соблюдать культуру коллективного исполнения, сценическую этику, эмоциональную выразительность и навыки эстетической оценки. В исследовании предлагается система интегративных, деятельностных, национально-культурных, эмоционально-рефлексивных и творческо-импровизационных методов повышения эффективности музыкально-эстетического воспитания. Раскрывается педагогический потенциал слушания музыки, вокально-хоровых упражнений, ритмических движений, знакомства с национальными музыкальными инструментами, образной беседы, музыкальной драматизации, интерактивных игр, творческих заданий и рефлексивного оценивания.

Ключевые слова: музыкально-эстетическое воспитание, начальная школа, музыкальная культура, эстетический вкус, творческая активность, ритмическое чувство, вокально-хоровая деятельность, национальная музыка, педагогический метод, художественное восприятие.

Kirish

Zamonaviy umumiy o'rta ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining shaxsiy, ma'naviy, madaniy va ijodiy rivojlanishini ta'minlash masalasi faqat fan bilimlarini o'zlashtirish doirasida emas, balki bolaning estetik idroki, emotsional dunyosi, badiiy tafakkuri va ijtimoiy xulq-atvorini uyg'un rivojlantirish nuqtayi nazaridan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ta'limning insonparvarlik, uzluksizlik, shaxsga yo'naltirilganlik va tarbiyaviy mazmuni belgilangan bo'lib, bu musiqiy-estetik tarbiyani umumiy ta'limning ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin etishni talab qiladi [1]. 2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirishga doir milliy dasturda ta'lim

sifatini oshirish, o'quvchilarning qobiliyat va iste'dodini ro'yobga chiqarish, maktabni zamonaviy pedagogik muhitga aylantirish kabi vazifalar ko'zda tutilganligi musiqa madaniyati darslarining tarbiyaviy imkoniyatlarini kengroq ochib berishga metodik asos yaratadi [2]. Boshlang'ich sinfda musiqa darsi bolaning eshitish sezgisi, tovush balandligi va tembr farqlarini ilg'ash qobiliyati, ritmik muvozanati, ovoz madaniyati, jamoaviy ijro intizomi, milliy kuy-qo'shiqlarga nisbatan qadriyatli munosabati va estetik baholash mezonlari shakllanadigan pedagogik maydondir. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlarida musiqa madaniyati fani o'quvchilarda musiqiy savodxonlik, ijrochilik, tinglash madaniyati, milliy va umuminsoniy san'at qadriyatlarini idrok etish kabi kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilganligi belgilangan [3]. Demak, boshlang'ich sinfda musiqiy-estetik tarbiya oddiy qo'shiq yodlatish yoki bayram repertuarini tayyorlash jarayoni emas; u bolaning hissiy-intellektual kamoloti, madaniy identifikatsiyasi, ijodiy tashabbusi, kommunikativ xulqi va axloqiy-estetik qarashlarini rivojlantiradigan ko'p komponentli pedagogik tizimdir. Mavzuning dolzarbligi shundaki, amaliyotda ayrim hollarda musiqa madaniyati darslari reproduktiv kuylash, darslikdagi qisqa ma'lumotni takrorlash yoki tadbirga tayyorgarlik ko'rish bilan cheklanib qoladi; bunday yondashuv o'quvchining ichki estetik tajribasini, musiqani faol tinglash madaniyatini, musiqiy obrazni talqin qilish salohiyatini va ijodiy ifoda ehtiyojini yetarli darajada rivojlantirmaydi. UNESCO san'at ta'limini sifatli ta'limning muhim omili sifatida talqin etib, san'at orqali o'qitish o'quvchilarda ijodkorlik, hamkorlik, madaniy anglash va shaxsiy ifoda imkoniyatlarini kuchaytirishini ta'kidlaydi [4]. Shu jihatdan mazkur maqolaning ilmiy muammosi boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish uchun qanday pedagogik metodlar tizimi samarali bo'lishini aniqlash, ularni yosh xususiyatlari, milliy madaniy kontekst va dars jarayonining real imkoniyatlari bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Tadqiqotning maqsadi maktab boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirishga xizmat qiluvchi samarali metodlar majmuasini nazariy asoslash va metodik model sifatida tavsiya etishdir. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, musiqiy-estetik tarbiya tushunchasining pedagogik mazmunini aniqlash, boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik-yosh xususiyatlarini tahlil qilish, musiqa madaniyati darslarida qo'llaniladigan metodlarni tarbiyaviy samaradorlik mezonlari bo'yicha guruhlash, milliy musiqa namunalari, ritmik harakat, vokal-xor faoliyati, tinglash madaniyati, musiqiy o'yin va ijodiy topshiriqlarning imkoniyatlarini ochib berish, shuningdek, musiqiy-estetik rivojlanish ko'rsatkichlarini baholash mezonlarini ishlab chiqish vazifalari belgilandi. Tadqiqot obyekti — maktab boshlang'ich sinflarida musiqa madaniyati darslari jarayoni, predmeti esa ushbu jarayonda o'quvchilarning musiqiy-estetik tarbiyasini takomillashtirish metodlaridir. Ilmiy yangilik sifatida maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy-estetik tarbiyasini rivojlantirish uchun “tinglash — his qilish — ifodalash — ijod qilish — baholash” zanjiriga asoslangan metodik yondashuv taklif etiladi; bu yondashuvda darsning har bir bosqichi o'quvchining faqat musiqani eshitishiga emas, balki uni emotsional anglashiga, obrazli talqin qilishiga, harakat yoki ovoz orqali ifodalashiga, kichik ijodiy mahsulot yaratishiga va o'z estetik munosabatini izohlashiga yo'naltiriladi. Mazkur ilmiy yondashuv boshlang'ich sinf musiqa darsini predmetlararo, emotsional, ijodiy va milliy-madaniy tarbiya resursi sifatida qayta

ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi, chunki musiqa darsi bolaning ichki dunyosiga eng bevosita ta‘sir etuvchi, biroq metodik jihatdan noto‘g‘ri tashkil etilsa, o‘zining eng muhim tarbiyaviy kuchini yo‘qotadigan nozik pedagogik jarayondir. Mazkur mavzuning yana bir muhim tomoni shundaki, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi dunyoni ko‘proq sezgi, obraz va ritm orqali qabul qiladi; u uchun estetik tarbiya nazariy ta‘riflardan emas, bevosita kechinma, harakat, tovush, rang va munosabatdan boshlanadi. Shuning uchun musiqa darslarida o‘quvchi tomonidan his etilmagan, shaxsiy tajribaga aylanmagan ma‘lumot mustahkam tarbiyaviy natija bermaydi. O‘qituvchi kuy yoki qo‘shiq mazmunini shunchaki tushuntirib berishi mumkin, lekin bola undagi kayfiyatni tanasi, ovozi, tasavvuri va so‘zi orqali qayta ifodalaganda, musiqiy-estetik ta‘sir haqiqiy pedagogik natijaga aylanadi. Shu nuqtayi nazardan boshlang‘ich sinf musiqa ta‘limida emotsional xavfsizlik, ijodiy erkinlik, milliy-madaniy mazmun va metodik izchillik bir xil darajada muhim hisoblanadi.

Metodlar

Tadqiqot metodologiyasi musiqiy-estetik tarbiyani shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan, madaniy-kontekstual, emotsional-refleksiv va kompetensiyaviy yondashuvlar uyg‘unligida o‘rganishga tayandi. Nazariy tahlil jarayonida pedagogika, musiqa ta‘limi metodikasi, estetik tarbiya, bolalar psixologiyasi va san‘at pedagogikasiga oid ilmiy qarashlar umumlashtirildi; qiyosiy-tahliliy metod orqali an‘anaviy musiqa o‘qitish usullari va zamonaviy interfaol-estetik metodlar o‘rtasidagi farqlar aniqlashtirildi; modellashtirish metodi yordamida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqiy-estetik sifatlarni bosqichma-bosqich rivojlantirishga qaratilgan metodik model ishlab chiqildi; pedagogik kuzatish va diagnostik yondashuv asosida musiqiy-estetik rivojlanishni baholash mezonlari — musiqani tinglab farqlash, ritmni sezish, qo‘shiqni ohang va mazmunga mos ijro etish, musiqiy obrazni so‘z, harakat yoki rasm orqali talqin qilish, jamoaviy ijroda intizom va hamkorlikka rioya qilish, milliy kuy-qo‘shiqlarga qiziqish bildirish, estetik baho berishda oddiy dalil keltira olish kabi indikatorlar belgilandi. Tadqiqot konseptual-metodik xarakterga ega bo‘lib, unda real sinf amaliyotida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodlar tizimi ishlab chiqildi; shu sababli maqolada sun‘iy statistik ko‘rsatkichlar emas, balki metodlarning ilmiy-pedagogik asoslanganligi, qo‘llash shartlari va kutiladigan tarbiyaviy natijalari tahlil qilindi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlari metod tanlashda asosiy mezon sifatida olindi: 1–2-sinf o‘quvchilari uchun o‘yin, harakat, obraz, qisqa tinglash, takroriy ritmik mashq va emotsional javob muhim bo‘lsa, 3–4-sinflarda musiqiy obrazni izohlash, ijro sifatini taqqoslash, milliy va jahon musiqasi namunalari o‘rtasida oddiy farqlarni ko‘rsatish, kichik guruhda ijodiy topshiriq bajarish, sahna madaniyati va musiqiy terminlardan foydalanish imkoniyatlari kengayadi. Tadqiqotda taklif etilgan metodlar besh guruhga ajratildi: birinchi guruh — tinglash va emotsional idrok metodlari, bunda o‘quvchi kuy xarakteri, sur‘ati, kayfiyati, tembri va ifoda vositalarini sezishga o‘rgatiladi; ikkinchi guruh — vokal-xor va ovoz madaniyatini shakllantirish metodlari, bunda nafas, artikulyatsiya, intonatsiya, ansambl va jamoaviy ijro madaniyati ustida ishlanadi; uchinchi guruh — ritmik-harakatli metodlar, bunda musiqa tana harakati, qo‘l urish, qadam, raqs elementi, pantomima va oddiy zarbli cholg‘ular orqali anglatiladi; to‘rtinchi guruh — ijodiy-improvizatsion metodlar, bunda o‘quvchi qisqa ritmik javob, ohang davom ettirish, musiqiy obrazga rasm chizish,

she'rga ohang topish, ovoz effektlari orqali tabiat manzarasini ifodalash kabi topshiriqlarni bajaradi; beshinchi guruh — refleksiv-baholash metodlari, bunda o'quvchi "menga kuy nimani eslatdi?", "bu qo'shiqning kayfiyati qanday?", "ijroda qaysi jihat yoqdi?", "nima uchun bu kuy tantanali yoki sokin tuyuldi?" kabi savollar asosida musiqiy taassurotini ifodalashga o'rganadi. Ushbu metodik tasnif Dalcroze ritmik harakat pedagogikasi, Kodály vokal-ta'lim yondashuvi, Orff ijodiy-musiqiy faoliyat g'oyalari, Vygotskiyning tasavvur va ijodiy faoliyat haqidagi qarashlari hamda zamonaviy kompetensiyaviy ta'lim talablariga mos ravishda shakllantirildi [5; 6; 7; 8]. Metodlarni qo'llashda darsning tuzilishi ham qayta talqin qilindi: tashkiliy qism faqat davomat yoki darsga tayyorgarlik emas, balki "musiqiy kayfiyat yaratish" bosqichi sifatida; yangi mavzu bayoni faqat og'zaki tushuntirish emas, balki tinglash va savol-javobga asoslangan badiiy kashfiyot sifatida; mustahkamlash qismi esa faqat qo'shiqni qayta kuylash emas, balki ijro, harakat, obraz va estetik fikrni birlashtiruvchi faoliyat sifatida qaraldi. Baholash jarayonida esa faqat ovoz balandligi yoki matnni yod olish emas, balki o'quvchining darsdagi emotsional ishtiroki, tinglash intizomi, ritmik aniqligi, ijodiy tashabbusi, jamoaga moslashuvi va estetik mulohazasi hisobga olinishi zarurligi asoslandi. Shuningdek, metodlarni dars bosqichlariga moslashtirishda "minimal yetarlilik" tamoyili qo'llandi: har bir darsni haddan tashqari ko'p faoliyat turi bilan to'ldirish emas, balki tanlangan musiqa materiali mazmuniga mos, yoshga mos va tarbiyaviy maqsadni aniq ko'rsatadigan metodik birliklardan foydalanish muhim hisoblandi. Masalan, alla mavzusida sokin tinglash, past ovozda kuylash, onaga mehr haqida qisqa suhbat va mayin harakatlar ustuvor bo'lsa, tantanali kuylar mavzusida ritmik qadam, doira usuli, jamoaviy ijro va bayram kayfiyatini so'z bilan ifodalash kuchliroq natija beradi. Metodik yondashuvda o'qituvchining darsni tayyorlashdagi repertuar tanlovi ham alohida mezon sifatida ko'rildi: qo'shiq matni bolaning nutq darajasiga tushunarli, ohang diapazoni bolalar ovozigacha mos, mavzusi axloqiy-estetik mazmunga ega va ijro shakli sinfning real tayyorgarligiga mutanosib bo'lishi kerak. Aks holda eng chiroyli asar ham noto'g'ri tanlansa, bolada musiqaga qiziqish emas, charchoq, hadiksirash yoki ijrodan chekinish holatini keltirib chiqarishi mumkin; pedagogika bilan musiqa orasidagi nozik chegarani mana shu joyda ko'rish mumkin. Tadqiqotda metodlar tizimini ishlab chiqishda differensial yondashuv ham hisobga olindi, chunki bir sinfdagi bolalarning musiqiy tajribasi, oilaviy madaniy muhiti, ovoz imkoniyati, nutq faolligi, harakat koordinatsiyasi va sahnaga chiqishga tayyorligi bir xil bo'lmaydi. Shu bois o'qituvchi har bir topshiriqni kamida uch darajada tashkil etishi maqsadga muvofiq: minimal darajada bola ritmni takrorlaydi yoki kayfiyatni bitta so'z bilan aytadi; o'rta darajada qo'shiq mazmunini qisqa izohlaydi yoki harakat bilan ifodalaydi; yuqori darajada esa kichik ijodiy variant yaratadi, guruhga yetakchilik qiladi yoki ijroni estetik mezon asosida baholaydi. Bunday yondashuv musiqiy qobiliyati hali to'liq namoyon bo'lmagan o'quvchini jarayondan chetda qoldirmaydi va faol o'quvchilarning ham ijodiy salohiyatini chegaralab qo'yamaydi. Diagnostika jarayonida baho jazolovchi vosita emas, rivojlanishni ko'rsatuvchi ko'zgu sifatida ishlatiladi; bunda o'qituvchi bolaning kechagi va bugungi holatini solishtiradi, sinfdagi boshqa bolalar bilan keskin raqobatga qo'yamaydi.

Natijalar

Tadqiqot natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish uchun dars mazmuni va metodikasini besh bosqichli integral model asosida tashkil etish maqsadga muvofiq ekani aniqlandi: birinchi bosqich — emotsional tayyorgarlik, ikkinchi bosqich — musiqiy idrok, uchinchi bosqich — ijro va harakat orqali ifodalash, to'rtinchi bosqich — ijodiy qayta ishlash, beshinchi bosqich — reflektiv-estetik baholash. Emotsional tayyorgarlik bosqichida o'qituvchi darsga kirishdan oldin sinfda musiqiy muhit yaratadi: qisqa cholg'u parchasini eshittiradi, bolalardan kayfiyatni rang, harakat yoki mimika orqali ifodalashni so'raydi, shu orqali bolaning e'tiborini shovqinli tashqi muhitdan badiiy idrok holatiga olib kiradi. Musiqiy idrok bosqichida o'quvchilar kuy yoki qo'shiqni faol tinglaydi, uning xarakteri, tempi, ohang yo'nalishi, ritmik tuzilishi va obrazini sodda tushunchalar bilan ifodalaydi; masalan, "quvnoq", "sokin", "tantanali", "mayin", "tez", "og'ir", "raqsga chorlovchi", "ona allasiga o'xshash" kabi bolalarga yaqin estetik-lug'aviy birliklar orqali musiqiy taassurot bayon qilinadi. Ijro va harakat orqali ifodalash bosqichida qo'shiq kuylash, ritmik qo'l urish, qadam tashlash, oddiy raqs elementi, kichik zarbli cholg'ulardan foydalanish, jamoaviy ansamblga kirishish orqali musiqa passiv eshitish obyektidan faol tajribaga aylanadi. Ijodiy qayta ishlash bosqichida o'quvchilar musiqiy obrazga mos rasm chizadi, ikki misrali she'rga ohang topadi, tabiat tovushlarini ovoz orqali ifodalaydi, kichik guruhda "bahor kelishi", "yomg'ir", "ona allasi", "bayram tantanasi" kabi mavzular bo'yicha musiqiy kompozitsiya yaratadi. Reflektiv-estetik baholash bosqichida esa o'quvchi o'z ijrosi yoki sinfdoshlar ijrosiga hurmat bilan munosabat bildiradi, "ijroda ritm aniq bo'ldi", "qo'shiq mayin aytildi", "bu kuy menga tinchlikni eslatdi", "doira ovozi bayram kayfiyatini kuchaytirdi" kabi qisqa, ammo mazmunli fikrlarni aytishga o'rganadi. Ushbu modelning asosiy natijasi shundan iboratki, musiqiy-estetik tarbiya darsning alohida bezagi emas, balki butun darsni birlashtiruvchi pedagogik mexanizm sifatida ishlaydi; unda tinglash, kuylash, harakat, ijod va baholash bir-biridan uzilmaydi. Tadqiqotda samarali metodlar sifatida, avvalo, "obrazli tinglash" metodi ajratildi; bu metodda o'qituvchi bolalarga musiqani "to'g'ri javob" topish uchun emas, balki obrazni sezish, tovush orqali manzara yaratish va his-tuyg'uni nomlash uchun eshittiradi. Masalan, o'zbek xalq kuylaridan "Tanovar", "Andijon polkasi", "Lazgi" yoki bolalar qo'shiqlaridan mos namunalar tanlanganda, o'quvchilar ularning xarakterini harakat, rang, yuz ifodasi va qisqa izoh orqali talqin qiladi; bunday faoliyat bolada milliy kuy-ohanglar bilan emotsional aloqa hosil qiladi. Ikkinchi samarali metod — "ritmik dialog" bo'lib, bunda o'qituvchi qisqa ritmik formula beradi, o'quvchilar uni takrorlaydi yoki unga javob ritm yaratadi; bu metod bolalarda eshitish xotirasi, diqqat, muvofiqlashuv, ansamblga moslashish va ijodiy faollikni rivojlantiradi. Uchinchi metod — "vokal-xor tarbiyasi orqali estetik ifoda" bo'lib, bunda qo'shiqni faqat baland ovozda aytish emas, balki mazmun, talaffuz, nafas, fraza, dinamika va jamoaviy uyg'unlik asosida ijro qilishga e'tibor qaratiladi; boshlang'ich sinfda ayniqsa bolalar ovozini zo'riqtirmaslik, tabiiy diapazonda kuylash, qo'shiq matnini obraz bilan bog'lash muhimdir. To'rtinchi metod — "musiqiy drammatizatsiya" bo'lib, unda qo'shiq yoki kuy mazmuni kichik sahna ko'rinishi, pantomima, rolli harakat yoki sinf ichidagi mini-kompozitsiya orqali ifodalanadi; bu metod musiqiy-estetik tarbiyani nutq, harakat, tasavvur va ijtimoiy hamkorlik bilan bog'laydi. Beshinchi metod — "milliy cholg'ular bilan tanishtirish va tovush tajribasi"

bo‘lib, bunda dutor, doira, rubob, chang, surnay, karnay kabi cholg‘ularning tovush xususiyati, ko‘rinishi, vazifasi va madaniy ma‘nosi bolalar yoshiga mos tarzda tushuntiriladi; agar real cholg‘u bo‘lmasa, rasm, audio, video yoki o‘qituvchining qisqa izohi orqali ham tovush-estetik tasavvur shakllantiriladi. Oltinchi metod — “integrativ san’at topshirig‘i” bo‘lib, u musiqani rasm, ona tili, tabiatshunoslik, jismoniy tarbiya va odob-axloq tarbiyasi bilan bog‘laydi; masalan, “Bahor qo‘shig‘i” mavzusida o‘quvchilar bahor haqidagi she‘rni o‘qiydi, qo‘shiqni kuylaydi, ritmik harakat bajaradi va bahor ranglarini tasvirlaydi. Yettinchi metod — “estetik refleksiya kundaligi”ning soddalashtirilgan shakli bo‘lib, 3–4-sinf o‘quvchilari dars oxirida bitta jumla bilan o‘z taassurotini yozadi yoki belgilar orqali ko‘rsatadi: “Bugungi kuy menga ... eslatdi”, “Men qo‘shiqni ... kayfiyatda aytdim”, “Menga ... cholg‘u ovozi yoqdi”. Ushbu metodlar tizimi qo‘llanganda o‘quvchilarda musiqani tinglashga sabr, ijroga mas‘uliyat, guruhda hamkorlik, badiiy obrazni his qilish, milliy qadriyatlarga hurmat va ijodiy o‘zini ifodalash ehtiyoji kuchayadi. Muhim jihat shuki, boshlang‘ich sinfda musiqiy-estetik tarbiya baholashning qattiq akademik mezonlari bilan emas, rag‘batlantiruvchi, rivojlantiruvchi va differensial yondashuv bilan olib borilishi lozim; chunki bu yoshdagi o‘quvchining musiqiy qobiliyati bir xil darajada namoyon bo‘lmaydi, ayrim bola kuylashda faol bo‘lsa, boshqasi ritmda, yana biri obrazli tasavvurda yoki rasm orqali ifodalashda kuchli bo‘lishi mumkin. Shuning uchun natija sifatida yagona “eng yaxshi ijrochi”ni ajratish emas, balki har bir o‘quvchining estetik rivojlanish dinamikasini ko‘rish pedagogik jihatdan to‘g‘ri hisoblanadi. Modelning amaliy qiymati yana shundaki, u boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga darsni oldindan ssenariylashtirish imkonini beradi: qaysi asar tinglanadi, qaysi savol orqali obraz ochiladi, qaysi ritmik mashq bajariladi, qaysi o‘quvchi guruhda qanday rol oladi, dars oxirida qaysi estetik fikr kutiladi — bularning barchasi oldindan belgilansa, musiqa darsi tartibli, jonli va natijador bo‘ladi. Shuningdek, mazkur metodlar o‘quvchilarda universal ta‘limiy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi: tinglash diqqatni, ritm koordinatsiyani, qo‘shiq nutq va nafasni, ansambl ijtimoiy hamkorlikni, obrazli izoh tafakkur va nutqni, ijodiy topshiriq esa mustaqil qaror qabul qilishni mustahkamlaydi. Shu bois musiqiy-estetik tarbiya umumiy ta‘lim sifatiga bevosita xizmat qiluvchi resurs sifatida ko‘rilishi kerak. Taklif etilgan metodlar tizimini dars mavzulariga moslashtirishda repertuar banki tuzish ham samarali natija beradi. Masalan, 1-sinflar uchun tovush balandligini farqlash, qisqa ritmik javob, tabiat tovushlariga taqlid, oddiy bolalar qo‘shiqlari va harakatli musiqiy o‘yinlar ustuvor bo‘lsa, 2-sinflarda jamoaviy kuylash, qo‘shiq mazmunini oddiy tahlil qilish, milliy cholg‘ular ovozini ajratish, “sokin — quvnoq”, “tez — sekin”, “baland — past” kabi qarama-qarshi musiqiy belgilardan foydalanish samarali bo‘ladi. 3-sinflarda o‘quvchilar ritmik formulani mustaqil davom ettirish, kichik guruhda ijro rejasini tuzish, kuy xarakterini rasm yoki hikoya bilan bog‘lash, milliy va xorijiy qo‘shiqlar orasidagi ifodaviy farqlarni topish kabi faoliyatlarni bajara oladi. 4-sinflarda esa estetik mulohaza nisbatan murakkablashadi: o‘quvchi ijrodagi dinamika, temp, ansambl uyg‘unligi, sahna madaniyati, qo‘shiq matni va ohang mosligi haqida oddiy, lekin asoslangan fikr bildirishi mumkin. Shu ketma-ketlik musiqiy-estetik tarbiyani yosh bosqichlariga mos, uzluksiz va natijador tashkil etishga xizmat qiladi.

Munozara

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish masalasida eng muhim nazariy xulosa shundan iboratki, musiqa darsi bolaning faqat eshitish organlariga emas, balki butun shaxsiga — hissiyot, tafakkur, xotira, tana harakati, nutq, tasavvur, ijtimoiy xulq va madaniy o'zlikka ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli darsni faqat “mavzu — qo'shiq — takrorlash — baholash” ketma-ketligida olib borish boshlang'ich sinf bolaning tabiiy musiqiy ehtiyojlariga mos kelmaydi; bola musiqani avvalo harakat, obraz, o'yin, hissiyot va munosabat orqali anglaydi. Dalcroze ritmika yondashuvida musiqa va tana harakati o'rtasidagi birlik ta'kidlanishi, Orff pedagogikasida oddiy cholg'ular, ritmik ijod va jamoaviy improvizatsiya markazga qo'yilishi, Kodály tizimida xalq qo'shiqlari va vokal tarbiyaning ahamiyati yoritilishi bejiz emas [5; 6; 7]. Ushbu yondashuvlarning umumiy pedagogik g'oyasi shundan iboratki, musiqiy-estetik tarbiya bolaning faol ishtiroki bilan amalga oshgandagina chuqur natija beradi; bola tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki kuyni his qiluvchi, tovushni sinab ko'ruvchi, ritmni tanasi bilan sezuvchi, obrazni tasavvur qiluvchi va o'z munosabatini ifodalovchi subyektga aylanishi kerak. Vygotskiyning tasavvur va ijodkorlik haqidagi qarashlari ham bola ijodining kattalar ijodidan past nusxa emas, balki bolaning tajribasi, emotsiyasi va tasavvurini qayta tashkil etuvchi rivojlanish mexanizmi ekanini ko'rsatadi [8]. Demak, boshlang'ich sinf musiqa darsida o'quvchining “men bunday eshitdim”, “men buni shunday tasavvur qildim”, “men bu ritmga shunday javob berdim” degan subyektiv-estetik javoblari metodik qiymatga ega. Biroq amaliyotda ayrim muammolar mavjud: birinchidan, musiqa darslarida vaqt cheklanganligi sababli tinglash, izohlash, ijodiy topshiriq va refleksiya qismlari qisqartirib yuboriladi; ikkinchidan, sinfdagi o'quvchilarning musiqiy tayyorgarligi turlicha bo'lgani uchun o'qituvchi ko'pincha faqat faol kuylaydigan bolalarga tayanib qoladi; uchinchidan, milliy musiqa namunalari ba'zan faqat bayram yoki tadbir repertuari sifatida qo'llanib, ularning estetik, tarixiy va tarbiyaviy mazmuni chuqur ochilmaydi; to'rtinchidan, baholash jarayoni ko'pincha ovoz, matnni bilish yoki intizom bilan chegaralanib, estetik idrok, tinglash madaniyati, musiqiy obrazni anglash kabi nozik ko'rsatkichlar nazardan chetda qoladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun darsni mikrometodik birliklar asosida loyihalash zarur: har bir darsda kamida bitta faol tinglash vazifasi, bitta ritmik-harakatli mashq, bitta vokal-ifodaviy topshiriq, bitta ijodiy element va bitta refleksiv savol bo'lishi lozim. Bu juda murakkab ko'rinmaydi, ammo metodik jihatdan darsni “jonlantirib yuboradigan” asosiy mexanizm aynan shudir; musiqa darsi faqat ovoz tekshiruvchi emas, kichik estetik laboratoriya bo'lishi kerak. Milliy-madaniy kontekst ham alohida ahamiyatga ega: o'zbek xalq qo'shiqlari, allalar, marosim kuy-qo'shiqlari, bolalar folklori, mahalliy ijrochilik uslublari, doira ritmlari, maqom san'atiga kirish elementlari o'quvchilarda madaniy xotira va milliy g'ururni shakllantiradi. Ammo bu jarayonda murakkab nazariy tushunchalarni erta yuklashdan saqlanish kerak; boshlang'ich sinfdan maqom yoki xalq kuyining nazariy tizimini emas, uning kayfiyati, ohang go'zalligi, ijro odobi, tarixiy-madaniy qadri va kundalik hayot bilan bog'liqligini bolalarcha sodda, ammo estetik jihatdan mazmunli usulda berish samaraliroqdir. Masalan, “alla” mavzusida bola ona mehrini, mayinlikni, sokin ritmni, past ovozda kuylash odobini his qiladi; “Lazgi” yoki “Andijon polkasi” kabi quvnoq kuylar orqali esa harakat, shodlik, ritmik aniqlik va jamoaviy kayfiyatni anglaydi. Bunda o'qituvchining kasbiy mahorati hal

qiluvchi omildir: u musiqani faqat ijro etuvchi emas, balki badiiy obrazni ochuvchi, bolani eshitishga o'rgatuvchi, savol bilan fikrlashga undovchi, har bir bolaning kichik estetik muvaffaqiyatini ko'ra oluvchi pedagog bo'lishi kerak. UNESCO tomonidan ilgari surilgan san'at orqali transformativ ta'lim g'oyasi ham o'qituvchining ijodkorligi, hamkorlikni tashkil etishi va madaniy xilma-xillikni qadrlashini muhim shart sifatida ko'rsatadi [9]. Shuningdek, musiqiy-estetik tarbiyani raqamli vositalar bilan boyitish imkoniyatlari ham mavjud: sifatli audioyozuvlar, qisqa videolavhalar, milliy cholg'ular ovozini eshittiruvchi platformalar, interaktiv ritm mashqlari, virtual ko'rgazmalar darsni boyitishi mumkin; biroq raqamli vosita jonli ijro, bolalar ovozi, tana harakati va bevosita emotsional muloqotni almashtirmasligi kerak. Bunda asosiy prinsip oddiy: texnologiya musiqa darsiga xizmat qilishi kerak, musiqa darsi texnologiyaga xizmat qilib qolmasligi zarur. Boshlang'ich sinf uchun eng samarali dars modeli aralash modeldir: jonli ovoz, o'qituvchi ijrosi, bolalar harakati, xalq qo'shiqlari, oddiy cholg'ular, sifatli audio, savol-javob va ijodiy vazifa bir-birini to'ldiradi. Musiqiy-estetik tarbiya natijasini baholashda esa diagnostik rubrika qo'llash maqsadga muvofiq: "tinglay oladi", "ritmni ushlaydi", "qo'shiqni mazmun bilan ijro etadi", "musiqiy obrazni ifodalaydi", "jamoalar bilan ishlaydi", "estetik fikr bildiradi" kabi mezonlar bo'yicha o'qituvchi kuzatish olib boradi. Bunday yondashuv o'quvchini qo'rqitmaydi, aksincha, uning o'sish dinamikasini ko'rsatadi. Shu bilan birga, sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhit ham musiqiy-estetik tarbiyaning ajralmas shartidir: bola qo'shiq aytganda kulgi yoki keskin tanqiddan xavfsirasa, u ovozini ichiga yutadi; agar o'qituvchi xatoni rivojlanish imkoniyati sifatida ko'rsatsa, bola ijro jarayonida ochiladi. Estetik tarbiya majburlash bilan emas, did bilan, nozik rag'bat bilan va ishonchli pedagogik muhit bilan shakllanadi. Boshlang'ich sinfda musiqiy-estetik jarayonning ijtimoiy natijasi ham kuchli: jamoaviy kuylash orqali o'quvchilar bir-birini eshitishni, navbat kutishni, umumiy ritmga moslashishni, umumiy natija uchun javobgarlikni his qilishni o'rganadi. Bu esa faqat musiqa fani yutug'i emas, balki sinf jamoasining madaniy munosabatlarini ham mustahkamlaydi. Shunday qilib, maqolada ilgari surilgan metodik tizimning afzalligi shundaki, u musiqa darsini tarbiyaviy, estetik, madaniy va ijodiy jihatdan yaxlit tashkil etadi; bola kuyni faqat eshitmaydi, uni sezadi, harakatda ifodalaydi, ovozda qayta yaratadi, obrazga aylantiradi va unga munosabat bildiradi. Muhokama qilinayotgan metodik tizimning yana bir kuchli tomoni uning tarbiyaviy ko'lamidir. Musiqa darsida bola faqat kuy-qo'shiqni o'zlashtirmaydi, balki tinglash odobini, o'zgalarning ijrosini hurmat qilishni, umumiy ritmga moslashishni, ovozni zo'riqtirmasdan boshqarishni, sahnada o'zini tutishni, milliy qadriyatga ehtiyotkor munosabatda bo'lishni ham o'rganadi. Bu ko'nikmalar keyinchalik boshqa fanlar va kundalik ijtimoiy muhitda ham namoyon bo'ladi: diqqat bilan tinglash, fikrni tartibli aytish, guruhda ishlash, umumiy qoidaga bo'ysunish, o'z hissiyatini madaniyatli ifodalash kabi sifatlar musiqiy faoliyat orqali tabiiy shakllanadi. Shu sababli musiqa darsini "ikkinchi darajali" fan sifatida ko'rish metodik jihatdan xato, tarbiyaviy jihatdan esa imkoniyatni boy berishdir. Ayniqsa boshlang'ich sinfda har bir muvaffaqiyatli musiqiy tajriba bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi; ba'zan matematika yoki yozuvda sustroq bola ritm, harakat yoki obrazli ijroda ochilishi mumkin. Demak, musiqa darsi shaxsni ko'rishning boshqa fanlarda ko'rinmaydigan nozik oynasidir.

Xulosa

Maktab boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish bugungi ta'lim jarayonining muhim pedagogik vazifalaridan biridir, chunki aynan boshlang'ich ta'lim bosqichida bolaning badiiy idroki, estetik didi, musiqani tinglash madaniyati, ritmik sezgisi, ovoz intizomi, ijodiy tasavvuri va milliy madaniyatga daxldorlik hissi shakllanishi uchun tabiiy psixologik imkoniyatlar yuqori bo'ladi. Maqolada olib borilgan nazariy-metodik tahlil shuni ko'rsatadiki, musiqiy-estetik tarbiya samaradorligi darsda qo'llaniladigan metodlarning xilma-xilligi bilan emas, balki ularning o'quvchi shaxsini yaxlit rivojlantirishga xizmat qiladigan mantiqiy tizimga birlashtirilgani bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan "tinglash — his qilish — ifodalash — ijod qilish — baholash" zanjiriga asoslangan model boshlang'ich sinf musiqa darslari uchun samarali metodik yechim sifatida tavsiya etiladi. Ushbu modelda obrazli tinglash, ritmik dialog, vokal-xor mashqlari, musiqiy drammatizatsiya, milliy cholg'ular bilan tanishtirish, integrativ san'at topshiriqlari va refleksiv-estetik baholash metodlari o'zaro bog'langan holda qo'llanadi. Natijada o'quvchi musiqa darsida passiv tinglovchi yoki matnni yodlovchi emas, balki badiiy obrazni his qiluvchi, ohang va ritmni tanasi hamda ovozi orqali ifodalovchi, milliy kuy-qo'shiqlarni qadrllovchi, jamoaviy ijroda madaniyatga rioya qiluvchi va o'z estetik munosabatini bildiradi oluvchi faol subyektga aylanadi. Tadqiqot asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, musiqa madaniyati darslarida har bir mavzu estetik idrokni rivojlantiruvchi savol va topshiriqlar bilan boyitilishi kerak; ikkinchidan, milliy musiqa namunalari faqat repertuar sifatida emas, balki madaniy xotira, qadriyat va badiiy did manbai sifatida talqin qilinishi zarur; uchinchidan, boshlang'ich sinfdan ritmik harakat, o'yin, drammatizatsiya va ijodiy topshiriqlar darsning ikkinchi darajali qismi emas, balki asosiy tarbiyaviy mexanizmlaridan biri sifatida qo'llanishi lozim; to'rtinchidan, baholash jarayonida o'quvchining faqat kuylash sifati emas, balki tinglash madaniyati, ritmik aniqligi, obrazli fikrlashi, jamoaviy hamkorligi va estetik refleksiyasi ham inobatga olinishi kerak; beshinchidan, musiqa o'qituvchisining metodik tayyorgarligi, milliy va jahon musiqasi namunalari tanlay olish malakasi, ovoz bilan ishlash madaniyati va bolalar psixologiyasini bilishi musiqiy-estetik tarbiya sifatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Umuman, boshlang'ich sinflarda musiqiy-estetik tarbiyani takomillashtirish ta'limning umumiy sifatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi: bola musiqani tinglash orqali diqqatni jamlaydi, ritm orqali intizom va muvofiqlikni sezadi, qo'shiq orqali nutq va nafasni boshqaradi, jamoaviy ijro orqali hamkorlikni o'rganadi, milliy kuylar orqali madaniy ildizlarini his qiladi, ijodiy topshiriqlar orqali esa o'zini erkin ifoda etishga odatlanadi. Shunday ekan, musiqa madaniyati darslarini boshlang'ich ta'limda kuchli tarbiyaviy-estetik resurs sifatida qayta anglash, uni metodik jihatdan boyitish va o'quvchi shaxsining madaniy-ijodiy rivojlanishiga yo'naltirish ta'lim amaliyoti uchun strategik ahamiyatga ega. Mazkur maqolada taklif etilgan metodik model keyingi empirik tadqiqotlar uchun ham asos bo'la oladi: kelgusida ushbu metodlar alohida sinov guruhlarida tajriba-sinovdan o'tkazilib, o'quvchilarning estetik idrok, ritmik sezgi, ijodiy faollik va jamoaviy ijro madaniyati bo'yicha o'sish dinamikasi diagnostik rubrikalar yordamida o'lchanishi mumkin. Bu yo'nalishda olib boriladigan amaliy tadqiqotlar musiqa ta'limining nafaqat badiiy, balki psixologik, tarbiyaviy va ijtimoiy samaradorligini

ham aniqroq ko'rsatadi. Yakuniy ilmiy xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, musiqiy-estetik tarbiyaning samaradorligi o'quv dasturida belgilangan mavzularning bajarilishi bilan cheklanmaydi; u o'quvchining musiqaga nisbatan barqaror qiziqishi, go'zallikni sezish qobiliyati, milliy kuy-ko'shiqlarni qadrlashi, ijodiy faoliyatdan cho'chimay ishtirok etishi va estetik fikrini madaniyatli bayon qilishi bilan o'lchanadi. Shuning uchun kelgusida boshlang'ich sinf musiqa darslari uchun metodik qo'llanmalar, diagnostik rubrikalar, yoshga mos repertuar xaritalari, milliy cholg'ular bo'yicha vizual-audio materiallar va ijodiy topshiriqlar to'plamini ishlab chiqish amaliy ehtiyoj sifatida qaralishi lozim. Bunday ishlar musiqa ta'limini nafaqat mazmunan, balki metodik jihatdan ham boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni. 2022-yil 11-may.
3. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlari va "Musiqqa madaniyati" fani bo'yicha malaka talablari.
4. UNESCO. Arts education: an investment in quality learning. Paris: UNESCO, 2023.
5. Dalcroze, E. J. Rhythm, Music and Education. London: The Dalcroze Society, 1921.
6. Kodály, Z. The Selected Writings of Zoltán Kodály. London: Boosey & Hawkes, 1974.
7. Orff, C., Keetman, G. Music for Children. Mainz: Schott Music, 1950–1954.
8. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1991.
9. UNESCO. Arts for Transformative Education: A Guide for Teachers. Paris: UNESCO, 2022.
10. Кабалевский Д. Б. Как рассказывать детям о музыке? Москва: Просвещение, 1977.
11. Апраксина О. А. Методика музыкального воспитания в школе. Москва: Просвещение, 1983.
12. Абдуллин Э. Б., Николаева Е. В. Теория музыкального образования. Москва: Академия, 2004.
13. Dewey, J. Art as Experience. New York: Minton, Balch & Company, 1934.
14. Gardner, H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books, 1983.
15. Swanwick, K. Teaching Music Musically. London: Routledge, 1999.